ВАСИЛЬ СТЕФАНИК

КЛЕНОВІ ЛИСТКИ

ЛНБ ім. В. Стефаника
00081380 (К)

ВАСИЛЬ СТЕФАНИК

КЛЕНОВІ ЛИСТКИ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
Київ 1949

Обкладинка і фронтиспіс художників
І. Ікакевича і Ф. Коновалюка.

ЗБІРКА
ДЕРКАЧІВ

Дер 491

КЛЕНОВІ ЛИСТКИ

І

Постіль застелена полотном, коло стола на задній і передній лаві засіли куми, на краю печі рядком діти. Вони поспускали рукави, як стадо перепелиць, що спочивають, але все готові летіти. Куми зате сиділи, як вкопані, лишень руками досягали хліб або порцію горівки, але і руки найрадше не рухалися б, лишень спочивали б, зігнені в кулак на колінах. Нерадо вони брали хліб і порцію. Каганець блимав на припічку і потворив з кумів великі чорні тіні і кинув їх на стелю. Там вони поломилися на сволоках і також не рухалися.

Коло стола схилений стояв Іван, господар хати і тато маленької дитини, що її охрестили.

— Будьте ласкаві, мої куми, та зажийте ще по одній. Хоч це не горівка, а болото, але з мужиком то так мається: що де у світі є найгірше, то він має то спожити, що де в світі є найтяжче, то він має то виконати...

— На то ми роджені, — відповідали побожно куми. Як порція обійшла колію, то Іван її поставив лігма коло пляшки, бо боявся, аби не впала така маленька на землю.

— А закусіть... Та й дивіться, який мене клопіт найшов у самі жнива, у сам вогонь. А я, бігме, не знаю, що з цього має бути?! Чи маю лишити жнива та й обходити жінку і варити дітям їсти, чи я маю лишити їх тут на ласку божу та й тягнути голоден косою? Бо вже моє таке має бути, бо в такий час ніхто до хати не прийде за великі гроші. На тобі, Іване, дитину та радуйся, бо ще їх мало маєш.

— Не марікуйте [1], куме, та не гнівіть бога, бо то його воля, не ваша. А діти — піна на воді, щось на них трісне — та й понесете всіх на могилу.

— У мене не трісне, але там, де є одно, там трісне. Жебрак, аби таки не тулився до жінки, аби не дивився в тот бік, де жінка, то б найліпше зробив. Тоді і бог не дасть...

— Куме, ви це пусте говорите, так ніколи не буде, бо люди мають плодитися.

— Коби ж то люди, а то жебраки плодяться. А я тому кажу, що ти, жебраку, не плодися, не розводься, як миш, ти будь контетний [2], як маєш на хорбаці дранку, як маєш кавалок хліба, аби не був голоден, та як тебе ніхто по лиці не лупить. Як ці три діла маєш, то й має тобі бути добре, а від жінки геть уступися.

— Куме Іване, дайте трошки спокій, бо жінка, як мається звичай, у такім інтересі, то їй не треба цього слухати, бо така бесіда не дає здоров'я. Колись іншим, ліпшим часом.

— Я вас дуже перепрошую за мою таку бесіду, але ви гадаєте, що я за неї дбаю, або за дітьми дбаю, або за собою я дбаю?! Бігме, не дбаю,

---

[1] Марікувати — нарікати.

[2] Контетний — вдоволений.

най їх і зараз вихватає та й мене з ними. Овва, ото би ми втратили рай на землі і маєтки лишили!

Куми вже не обзивалися, не перечили, бо бачили, що Івана не переможуть, і хотіли, аби скоріше виговорився, бо борше їх пустить спати. Іван встав від стола, спинився насеред хати, спустив рукави так, як діти на печі, і почав до них балакати:

— Та чому не летите з моєї голови? Я вам розчиню і вікна, і двері, гай!..

Діти засунулися на піч так, що їх не було вже видко.

— Ади, сарана, лиш хліба та й хліба, та й хліба. А відки ж я тобі того хліба наберу? Та то би на дванадцятий сніп якийсь раз торгнути, то би якийсь раз схилитися, то з поперека вогонь у пазуху сиплеться. То тебе кожне стебельце в серце дюгне [1]. Це було до дітей, а тепер він звернувся до кумів.

— А увечір, лиш покажешся до хати такий, як віхоть, як мийка усотаний, а вони тобі в один голос... і жінка і діти: «Нема хліба!» Та й ти не йдеш, бідний чоловіче, спати, але ти тягнеш ціп та й молотиш напотемки, аби завтра мали з чим іти в жорна. Та так тебе ціп і звалить на сніп, та й так деревієш до ранку у сні, аж тебе роса припаде. Та й лишень очі пролупиш, то зараз тебе та роса їсть, бо мало тебе біда їсть, ще вона вночі тебе найде. Промиєш очі та й точишся на лан, такий чорний, що сонце перед тобою меркне.

— Іване, не журіться дітьми, бо то не лишень ви, але бог їм тато, старший від вас.

— Я з богом за барки не ловлюся, але нащо

---

[1] Дюгати — колоти, шпигати.

він тото пускає на світ, як голе в терня?! Пустить на землю, талану в руки не дасть, манни з неба не спустить, а потім увесь світ кричить: «Мужики злодії, розбійники, душогубці!» Зіпреться один з другим у церкві такий гладкий, що муха по ньому не полізе, та корить, та картає. Ви, — каже — дітей не навчаєте страху божого, ви їх самі посилаєте красти, — ей, де я годен так ганьбити! А коби коло моєї дитини і мамка, і нянька, і добродзейка ходила, коби мені люди всього назносили, то і я б, єгомость[1], знав, як діти вчити! Але мої діти ростуть по бур'янах разом із курми, а як що до чого прийде, отак, як тепер, то ніхто не знає, що вони цілий день їдять? Чи крадуть, чи жебрають, чи пасуть, а я відки знаю? Я косю ваші лани, та й забуваю не лиш за діти, але за себе не пам'ятаю. Ви б хотіли, аби я і ваші лани обробив, і діти щоб учив. А ви від чого? Так, люди, ви самі знаєте, яке наше життя...

— Знаємо, куме, знаємо, як не знати, коли самі в нім бродимо.

— Я на діти дивлюся, але я не гадаю, аби воно було чемне, аби вміло до ладу зробити. Я лиш заглядаю, чи воно вже добре по землі ходить, щоб його упхати на службу, оцього я чекаю. Я не чекаю, щоб воно убралося в силу, аби путерії[2] набрало, аби воно коло мене нажилося. Коби лиш багач або пан отворив пащеку, а я його туди кидаю, аби лишень збутися! А потім воно бігає коло худоби, ноги — одна рана, роса їсть, стерня коле, а воно скаче й плаче. Ти б йому завернув худобу, поцілував би його в ноги, бо ти його сплодив та й сумління тебе п'є, але минаєш, ще ховаєшся від нього, аби він не чув!..

[1] Єгомость — так називали попа в Галичині.

[2] Путерії набрати — путнім стати, набрати розуму, сили.

Аж почервонів, аж задихався.

— Та й росте воно в яслах, під столом або під лавою, їсть кулаки, вмивається сльозами. А підросте, та й щось воно украде, бо воно ніколи добра не знало, та краденим хоче натішитися. Дивишся, іде до тебе жандарм. Скує тебе, наб'ється, як товарину, бо ти тато злодієві, та й мусиш із ним бути у змові. Та й ти злодій навіки! Але це не решта, кінець ще наперед. Най би син, ваша дитина, а людський злодій, най би зогнив у криміналі, бо, злодія не шкода. Най би! А то вони візьмуть здоров'я та й дають до шпиталю лічити, а потім пускають письмо до війта, аби тато платив кошта. З хати виганяють, під пліт викидають з бебехами. Ідеш до війта, по руках цілуєш: «Війточку, виберіть мене із цієї кари». «Ти, — каже війт, — бідний чоловік, то можу тебе випустити, але яку я вигоду буду мати за твою вигоду?» Стиснеш плечима, складешся, як цізорик [1] та й кажеш: «Місяць вам буду задурно служити...» Так, чи не так, люди? Правду кажу, чи брешу, як пес!?

— Все так, цілий гатунок такий, одного слова не замилили [2].

Іван дрижав цілий, чув на собі цілу вагу страшних своїх слів.

— Аби-сте не казали, люди, що кранчу над головами своїх дітей, як ворон над стервом, не кажіть, люди, не кажіть! Я не кранкаю, я правду говорю, мій жаль кранкає, серце кранче!

Очі його запалилися, і в них появилася страшна любов до дітей. Він шукав їх очима по хаті.

---

[1] Цізорик — складаний ножик.

[2] Не замилили — не помилилися.

— Бо виглядає так, що я свої діти геть позбиткував[1], гірше як темний ворог. А я, видите, не позбиткував. Я лишень прогорнув з-перед очей сьогодні, і завтра, і рік, і другий, і подивився на мої діти, що вони там діють? А що я уздрів, те й сказав! Я пішов до них у гості, та й кров моя застигла на їх господарстві.

По хвилині:

— Якби до тої Канади не було морів, то я б їх у міх забрав та й пішки б з ними туди йшов, аби їх занести далеко від цього поругання. Я б ті моря берегами обходив...

Куми забули були за відпочинок, а тепер собі нагадали, борзо повставали і пішли.

II

Рано.

Діти обідали на землі, обливали пазухи і шелестіли ложками. Коло них лежала мама, марна, жовта, і бгала коліна під груди. По чорнім, нечесанім волоссі спливала мука і біль, а губи заціпилися, щоб не кричати. Діти з ложками в роті оберталися до мами, дивилися і знов оберталися до миски.

— Семенку, ти вже наївся?

— Вже, — відповів шестилітній хлопець.

— То візьми віничок, покропи землю та й підмети хату. Мама не годна нахилитися, бо дуже болить усередині. Не кури дуже!

— Уступіться, бо через вас я не можу замітати!

Мама звелася й поволіклася на постіль.

— Семенку, а тепер файно вмийся, і Катруся, і Марія най вмиються, і побіжи в збанок води

[1] Збиткувати — знущатися.

начерпнути, але не впадь у керницю, не схиляйся дуже!..

— Семенку, піди та нарви огірків у решето, щоб мама в горшку наквасила, бо я виджу, що буду слаба, та не будете мати що з хлібом їсти. Та й нарви кропу і вишневого листя. Та не сотай огірчиння, але рви попри саме било...

— Семенку, здійми з грядок [1] сорочки, щоб я полатала, бо ходите чорні, як ворони.

Семенко все бігав, все робив, що мама казала, і раз по раз потручував молодші сестри і казав, що дівки не знають нічого, лишень їсти.

— Вони ще малі, Семенку, як виростуть, та й будуть тобі сорочки прати.

— Я наймуся та й там мені будуть сорочки прати, я їх не потребую.

— Не тішся, дитинко, службі, бо не раз будеш свої дні оплакувати.

— Аді, дєдя [2] зросли в службі, та й нічо їм не бракує.

— І ти зростеш у службі, аж шкура буде тріскати від того росту. Але ти, Семене, не балакай, але збирайся татові нести обід. Він десь такий голодний, що очі за тобою продивив.

— Я мушу татову палицю брати, аби від псів обганятися.

— А як загубиш, та й буде тато нас обоє бити. Та не йди простоволосий, але візьми хоч татів капелюх.

— Той капелюх лише на очі паде, що не видко дороги.

— Вимий збанок та й сип борщу.

---

[1] Грядка — жердка під стелею, що на ній вішають одежу.

[2] Дєдя — тато.

— Ви мене не вчіть стільки, бо я знаю.

— Семенку, а дивися, аби тебе пси не покусали...

III

Дріботів ногами по грубій верстві пороху і лишав за собою маленькі сліди, як білі квіти.

— Фіть, заки я зайду, то це сонце мене порядно спарить. Але я собі заберу волосся так, як жовнір, та й буде мені ліпше йти.

Поклав обід на дорогу і збирав волосся на верх голови, щоб приложити його капелюхом і виглядати, як обстрижений жовнір. Очі сміялися, підскочив і покотився дальше. Та волосся з-під широкого капелюха зсунулося на потилицю.

«Це пустий капелюх, най-но як я наймуся, то я тоді собі капелюшок...»

Лишень облизався. Пройшовши шмат дороги, він знов поставив обід на землю.

— Я змалюю собі велике колесо із шпицями.

Сів насеред дороги в порох і обводив довкола себе палицею, потім рисував промені в колесі. Далі зірвався, перескочив поза обід і побіг дуже зрадуваний.

До кожних воріт закрадався, зазирав, чи нема на подвір'ї пса, і аж тоді борзенько перебігав. З одного обійстя вибіг пес і пустився за ним. Семенко співорив [1], завершав і сів з обідом. Палиця також впала на дорогу. Довгенько скулений сидів, чекав пса, аби кусав. Потім зважився подивитись і побачив над собою чорного пса, що спокійно стояв коло нього.

---

[1] Співорити — заверещати з переляку.

— На, на, циган, на кулеші, але не кусай, бо болить дуже, та й штраф твій газда буде платити. Та він тобі ноги поломить за той штраф.

Щипав з платка кулеші, метав псові по кускнику і сміявся, що він на воздусі хапає. Пес мав отворену морду і він собі рот отворив.

— А ти чий, шибенику, що пси по дорогах годуєш, а в поле що понесеш?

І якась жінка гупнула його в шию.

— А як, ви ще бийте, як пес хотів мене роздерти.

— А ти чий, такий чемний?

— Я Івана Петрового, але мама мали дитину та й слабі, а я мусю нести обід, а мене пси кусають, а ви ще б'єте...

— Ой, як я тебе била... Куди ж ти несеш їсти?

— Татові несу на лан, коло ставу.

— Йди зо мною, бідо, бо я також несу туди обід.

Пішли разом.

— А хто обід варив?

— Мама варили, бо я ще не вмію, а Марія і Катерина ще менші від мене.

— Та не слаба мама?

— Чому не слабі, так качаються по землі, так стогнуть, що аж! Але я за них роблю...

— Ото, ти робітник!

— Ви не знаєте та й говорите пусте. Ану, запитайтеся мами, який я розумний! Я «оченаш» знаю цілий...

Жінка засміялася, а Семенко здвигнув плечима і замовк.

За ним біг пес, а він нібито кидав йому кулеші і загулював іти за собою.

IV

Три дні опісля.

Посеред хати сидів Семенко і сестри, і корито з маленькою дитиною стояло. Коло них миска з зеленими, накришеними огірками і хліб. На постелі лежала їх мама, обложена зеленими вербовими галузками. Над нею сипів рій мух.

— Понаїдайтеся та й тихо сидіть, бо я понесу дитину до Василихи, аби поплекала. Дєдя казали, аби нести рано, в полудне й надвечір — а увечір вони самі вже прийдуть.

— Семенку, не переломи дитини.

— Я гадав, що ви спали. Дєдя казали давати вам студеної води і булку їсти. Марія така чемна, що вона тоту булку ухватила і вкусила вже раз. Але я набив та й відоймив. Їстимете?

— Не хочу.

— Дєдя зсукали ще свічку та й казали, що якби ви вмирали, аби вам дати в руки і засвітити. Коли я не знаю, коли давати?..

Мама подивилася великими блискучими очима на сина. Безодня смутку, увесь жаль і безсилий страх зійшлися разом в очах і разом сплодили дві білі сльози. Вони викотилися на повіки і замерзли.

— Дєдя рано в хоромах[1] також плакали, так головою до одвірка лупили. Заплакані взяли косу та й пішли.

Взяв дитину і вийшов.

. . . . . .

— Семенку, щоб ти не давав Катрусю і Марійку, і Василька бити мачусі. Чуєш? Бо мачуха буде вас бити, від їди відгонити і білих сорочок не давати.

---

[1] В хоромах — в сінях.

— Я не дам та й дєдьові буду казати.

— Не поможе нічо, синку мій наймиліший, дитинко моя найзолотіша! Як виростеш, щоб ви між собою дуже любилися, дуже, дуже!.. Щоб ти помагав їм, щоб не давав кривдити.

— Як я буду служити та й буду дужий, то я їх не дам, я буду до них щонеділі приходити.

— Семенку, аби просив тата, що мама наказувала, аби вас любив...

— Їжте булку...

— Співай дитині, най не плаче...

Семенко хитав дитину, але співати не вмів. А мама обтерла долонею сухі губи і заспівала.

У слабім, уриванім голосі виливалася її душа і потихеньку спадала між діти і цілувала їх по головах. Слова тихі, невиразні говорили, що кленові листочки розвіялися по пустім полю, і ніхто їх позбирати не годен, і ніколи вони не зазеленіють. Пісня намагалася вийти з хати і полетіти в пусте поле за листочками...

1900 р.

СИНЯ КНИЖЕЧКА

Отой Антін, що онде п'яний викрикує на толоці, був все якийсь нещасливий. Все йшло йому з рук, а ніщо в руки. Купить корову, та й здохне, купить свиню, та і решетину дістане. Кожний раз отак.

Але як умерла йому жінка, а за нею і два хлопці, та й Антін як не той став. Пив та пив, та пив; пропив букату [1] поля, пропив город, а тепер хату продав. Продав хату, взяв собі від війта [2] синю книжку службову та й має йти десь наматися, служби собі шукати.

Сидить отам п'яний та й рахує, щоб село чуло, кому продав поле, кому город, а кому хату.

— Продав та й амінь! Не моє та й решта! Не мо-о-є. Ей, коби дід мій та підвівся з гроба, Мосьпане, чотири воли, як слимузи [3], двадцять чотири морги [4] поля, хати на ціле село! Все мав! А онука, аді! [5]

---

[1] Буката — смуга, шматок поля.

[2] Війт — сільський староста.

[3] Слимуз — слимак.

[4] Морг — коло півдесятини.

[5] Аді — поглянь.

Показував селові синю книжечку.

— Ой, п'ю та ще буду. За своє п'ю, нікому до того діла немає. А він мені каже: «Мой [1], грунт просцєв єс». Печатку прибиває та й картає! Е, я ще не таких війтів бачив.

— Бодай тобі так умирати легко, як мені тепер легко!

— Йду я з хати, геть цілком вже виходжу, та й поцілував поріг, та й іду. Не моє та й решта! Бий, як пса, від чужої хати. Можна — прошу. Було моє, а тепер чуже. Виходжу надвір, а ліс шумить, словами говорить: «Вернися, Антоне, до хати, вернися, мой!»

Антін б'ється обидвома кулаками в груди, аж гомін селом іде.

— Знаєте, жаль такий прийшов, що раз жаль! Входжу назад до хати. Посидів, посидів та й виходжу... не моє, що маю казати, коли не моє...

— Бодай так моїм ворогам конати, як мені було із своєї хати виступати!

— Виходжу я надвір та й ні, таки обмарило. Зелений мох на хаті, треба б її пошивати. Камінь — вода... не я тебе буду, небого, пошивати. Камінь, — аби камінь, і він тріснув би з жалю.

Антін по цім слові гатить руками в землю, як у камінь.

— Сів я на приспу [2]. Ще небіжка мастила, а я глину тачками возив. Лиш хочу встати, а приспа не пускає, ступаю — не пускає. А мені жаль, не жаль, ні! Але таки гину... Сиджу я та реву, так реву, якби з мене хто паси дер. Люди ззираються на покаяніє.

— А ось отам коло воріт та піп прощі [3] казав.

---

[1] Моя — означає: ей, ти, або: чоловіче.

[2] Приспа — призьба.

[3] Проща — прощальна промова по вмерлому.

Дер497

Увесь мир плакав. Порядна, каже, жона була, працьовита...

— Перевертайтеся в гробі, небожата, бо я лайдак[1]. Пропив усе до нитки. І полотно пропив. Чуєш, Маріє, та й ти, Василько, та й ти, Юрчику: тепер батько буде в рантухових[2] сорочках ходити та панкам води доношувати...

Антін тепер показує на війтову хату.

— Але війтиха — добра жінка. Винесла мені хліб на дорогу, щоб війт не бачив. Най пан бог твоїм дітям годить, де вони поступлють. Най вам бог усім дає ліпше, як мені!..

— На який гатунок[3] я маю на чужій приспі сидіти? Йду. Лиш поступив я з неї, а вікна в плач. Заплакали, як маленькі діти. Ліс їм наповідає, а вони сльозу за сльозою просікають. Заплакала за мною хата. Як дитина за мамою — так заплакала..

— Обтер я полою вікна, щоб за мною не плакали, бо даремно, та й виступив цілком.

— Ой, легко, як каміння гризти. Темний світ навперед мене...

Антін обводить рукою довкола себе.

— Є ще осьде гроші, але буду пити. З нашими людьми нап'юся, з ними пустю. Най знають, як із села я виходив.

— Дивись, в пазусі маю синю книжечку. Оце моя хата, і моє поле, і мої городи. Іду собі з нею на край світа! Книжечка від цісаря, всюди маю двері отворені. Всюди. І по панах, і по підпанках, і по всякій вірі!

1897 р.

---

[1] Лайдак — поганець, ледащо.

[2] Рантух — дешеве тонке полотно.

[3] На який гатунок — яким способом, через що.

НОВИНА

У селі сталася новина, що Гриць Летючий утопив у ріці свою дівчинку. Він хотів утопити і старшу, але випросилася. Відколи Грициха вмерла, то він бідував. Не міг собі дати ради з дітьми без жінки. Ніхто за нього не хотів піти заміж, бо коли б лишень діти, але то ще й біда і нестатки. Мучився Гриць цілі два роки сам з дрібними дітьми. Ніхто про нього не знав, як він жиє, що діє, хіба найближчі сусіди. Уповідали вони, що Гриць цілу зиму майже не палив у хаті, а зимував разом із дівчатами на печі.

А тепер все село про нього заговорило.

То прийшов він вечором додому та й застав дівчата на печі:

— Дєдю [1], ми хочемо їсти, — сказала старша, Гандзуня.

— То їжте мене, а що ж я дам вам їсти? Аді, є хліб та й начиняйтеся!

Та й дав їм кусень хліба, а вони, як щенята коло голої кістки, коло того хліба заходилися.

— Начинила вас та й лишила на мою голову, бодай її земля викинула! А чума десь ходить,

[1] Дєдя — тато.

бодай голову зломила, а до вас не поверне. Цеї хати і чума забоялася б!

Дівчата не слухали татової бесіди, бо таке було щоднини і щогодини, і вони привикли. Їли хліб на печі, і дивитися на них було страшно і жаль. Бог знає, як ті дрібонькі кісточки держалися вкупі? Лишень четверо чорних очей, що були живі і що мали вагу. Здавалося, що ті очі важили би так, як олово, а решта тіла, якби не очі, то полетіла б з вітром, як пір'я. Та й тепер, як вони їли сухий хліб, то здавалося, що кістки в лиці потріскають.

Гриць глянув на них із лави і погадав: «мерці», — і налякався так, що аж його піт обсипав. Чогось йому так стало, як коли б йому хто тяжкий камінь поклав на груди. Дівчата глемедали хліб, а він припав до землі і молився, але щось його тягнуло все глядіти на них і гадати: «мерці»!

Через кілька день Гриць боявся сидіти в хаті, все ходив по сусідах, а вони казали, що він дуже журився. Почорнів, а очі запали всередину так, що майже не дивилися на світ, лиш на той камінь, що давив груди.

Одного вечора прийшов Гриць до хати, зварив дітям бараболі, посолив та й кинув на піч, щоб їли.

Як попоїли, то він сказав:

— Злізайте з печі, та підемо десь у гості.

Дівчата злізли з печі. Гриць натягнув на них драночки, взяв меншу, Доньку, на руки, а Гандзуню за руку та й вийшов з ними. Йшов довго лугами та став на горі. В місячнім світі розстелилася на долині ріка, як велика струя живого срібла. Гриць здригнувся, бо блискуча ріка заморозила його, а той камінь на грудях став іще

тяжчий. Задихався і ледве міг нести маленьку Доцьку.

Спускалися в долину до ріки. Гриць скреготав зубами, аж гомін лугом розходився, і чув на грудях довгий вогневий пас, що його пік у серце і в голову. Над самою рікою не міг поволі йти, але побіг і лишив Гандзуню. Вона бігла за ним. Гриць борзенько взяв Доцьку і з усієї сили кинув у воду.

Йому стало легше і він заговорив скоро:

— Скажу панам, що не було ніякої ради, ані їсти що, ані в хаті затопити, ані випрати, ані голову змити, ані ніц! Я кару приймаю, бо завинив, та й на шибеницю!

Коло нього стояла Гандзуня і говорила так само скоро:

— Дєдику, не топіть мене, не топіть, не топіть!

— Та як просишся, то не буду, але тобі було б ліпше, а мені однако пацити[1] чи за одну, чи за дві. Будеш бідити змалку, а потім підеш у мамки крамарям, та й знов бідуватимеш. Як собі хочеш.

— Не топіть мене, не топіть.

— Ні, ні, не буду, але Доці вже ліпше буде, як тобі. То вертайся до села, а я йду мельдуватися[2]. Аді, оцією стежечкою йди, геть-геть аж угору, а там прийдеш до першої хати, та увійди та й кажи, що так і так, дєдя хотіли мене утопити, але я випросилася та й прийшла, аби-сте мене переночували. А завтра кажи: може би ви мене найняли до дитини бавити. Гай, іди, бо то ніч.

І Гандзуня пішла.

---

[1] Пацити — відповідальність нести, терпіти.

[2] Мельдуватися — заявлятися.

— Гандзю, Гандзю, а на тобі бучок, бо як тебе пес надибає, та й роздере, а з бучком май[1] безпечніше.

Гандзя взяла бучок і пішла лугами.

Гриць закочував штани, щоб перейти річку, бо туди була дорога до міста. Вступив вже у воду по кістки та й задеревів.

— Мнєоца і сина і святого духа, амінь. Оче наш іже єси на небесі і на землі...

Вернувся і пішов до моста.

1899 р.

[1] Май — трохи, дуже, гей, ще.

КАМІННИЙ ХРЕСТ

І

Відколи Івана Дідуха запам'ятали в селі газдою, відтоді він мав усе лиш одного коня і малий візок із дубовим дишлем. Коня запрягав у підруку, сам себе в борозну; на коня мав ремінну шлею і нашильник, а на себе Іван накладав малу мотузяну шлею. Нашильника не потребував, бо лівою рукою спирав, може, ліпше, як нашильником.

То як тягнули снопи з поля або гній у поле, то однако і на коні, і на Івані жили виступали; однако їм обом під гору посторонки моцувалися[1], як струни, і однако з гори волочилися по землі. Догори ліз кінь, як по льоду, а Івана як коли би хто буком по чолі тріснув, така велика жила напухала йому на чолі. Згори кінь виглядав, як би Іван його повісив на нашильнику за якусь велику провину, а ліва рука Івана обвивалася сіттю синіх жил, як ланцюгом із синьої сталі.

Не раз ранком, іще перед сходом сонця, їхав

[1] Моцувалися — натягалися.

Іван у поле пільною доріжкою. Шлеї не мав на собі, лишень ішов із правого боку і тримав дишло як би під пахою. І кінь, і Іван держалися крепко, бо обидва відпочили через ніч. То як їм лучалося сходити з горба, то бігли. Бігли вдолину і лишали за собою сліди коліс, копит і широчезних п'ят Іванових. Придорожнє зілля і бадилля гойдалося, вихилітувалося на всі боки за возом і скидало росу на ті сліди. Але часом серед найбільшого розгону, на самій середині гори, Іван починав налягати на ногу і спирав коня. Сідав коло дороги, брав ногу в руки і слинив, аби найти те місце, де будяк забився.

— Та цю ногу сапою шкреби, не то її слиною промивай, — говорив Іван спересердя.

— Діду Іване, а батогом того борозного, най біжить, коли овес поїдає...

Це хтось так брав на сміх Івана, що видів його патороч [1] зі свого поля. Але Іван здавна привик до таких сміхованців і спокійно тягнув будяк дальше. Як не міг будяка витягнути, то кулаком його вганяв далі в ногу і, встаючи, казав:

— Не бійся, вигниєш та й сам випадеш, а я не маю часу з тобою панькатися...

А ще Івана кликали в селі Переламаним. Мав у поясі хибу, бо все ходив схилений, як би два залізні краки [2] стягали тулуб до ніг. То його вітер підвіяв.

Як прийшов із війська додому, то не застав ні тата, ані мами, лише хатчину завалену. А всього маєтку лишив йому тато букату [3] горба, щонайвищого і щонайгіршого над усе сільське поле.

---

[1] Патороч — клопіт, біда.

[2] Крак — гак, скоба.

[3] Буката — клапоть, шматок поля.

На тім горбі копали жінки пісок, і зівав він ярами та печерами під небеса, як страшний велетень. Ніхто не орав його і не сіяв, і межі ніякої на нім не було. Лиш один Іван узявся свою пайку копати і сіяти. Обидва з конем довозили гною під горб, а сам уже Іван носив його мішком наверх. Часом на долішні ниви спадав з горба його голосний крик:

— Е-ех, мой, як тобою гряну, та по нитці розлетишся, який же ти тяжкий!

Але, відай, ніколи не гримнув, бо шкодував міха, і поволі його спускав із плечей на землю. А раз вечором оповідав жінці і дітям таку пригоду.

— Сонце пражить, але не пражить, аж вогнем сипле, а я колінкую з гноєм наверх, аж шкіра з колін обскакує. Піт із-за кожного волоска просік, та й так мені солоно в роті, аж гірко. Ледве я добився на гору. А на горі такий вітрець дунув на мене, але такий легенький, що аж! А підіть же, як мене за минуту в попереці зачало ножами шпикати — гадав я, що минуся!

Від цієї пригоди Іван ходив все зібганий у поясі, а люди прозвали його Переламаний.

Але хоч той горб його переломив, то політки[1] давав добрі. Іван бив палі, бив кілля, виносив на нього тверді кицки трави і обкладав свою частку довкола, аби осінні і весняні дощі не сполоскували гною й не заносили його в яруги. Вік свій збув на тім горбі.

Чим старівся, тим тяжче було йому, поламаному, сходити з горба.

— Такий песій горб, що стрімголов удолину тручає!

---

[1] Політки — врожаї.

Не раз, як заходяче сонце застало Івана наверху, то несло його тінь із горбом разом далеко на ниви. По тих нивах залягала тінь Іванова, як великана, схиленого в поясі. Іван тоді показував пальцем на свою тінь і говорив горбові:

— Ото ж ти мене, небоже, зібгав у дугу! Але доки мене ноги носять, то мусиш родити хліб!

На інших нивах, що Іван собі купив за гроші, принесені з війська, робили сини і жінка. Іван найбільше коло горба заходився.

Ще Івана знали в селі з того, що до церкви ходив лиш раз у рік, на великдень, і що курей зіцірував [1]. То так він їх научував, що жодна не важилася поступити на подвір'я і порпати гній. Котра раз лапкою дряпнула, то вже згинула від лопати або від бука. Хоч би Іваниха хрестом стелилася, то не помогло.

Та й хіба ще те, що Іван ніколи не їв коло стола. Все на лаві.

— Був я наймитом, а потім вибув десять років у війську, то я стола не знав, та й коло стола мені їда не йде до трунку.

Отакий був Іван, дивний і з натурою, і з роботою.

II

Гостей у Івана повна хата, газди і газдині. Іван спродав усе, що мав. Сини з жінкою наважилися до Канади, а старий мусив у кінці уступити.

Спросив Іван ціле село.

Стояв перед гостями, тримав порцію горівки

---

[1] Зіцірувати — муштрувати.

у правій руці і, видко, каменів, бо слова не годен був заговорити.

— Дякую вам файно, газди і газдині, що ви мене мали за газду, а мою за газдиню...

Не договорював і не пив до нікого, лише тупо глядів наперед себе і хитав головою, як би молитву говорив, і на кожне її слово головою потакував.

То як часом якась долішня хвиля викарбутить великий камінь з води і покладе його на берег, то той камінь стоїть на березі, тяжкий і бездушний. Сонце лупає з нього черепочки давнього намулу і малює по нім маленькі фосфоричні звізди. Блимає той камінь мертвими блисками, відбитими від сходу і заходу сонця, і кам'яними очима своїми глядить на живу воду і сумує, що не гнітить його тягар води, як гнітив його від віків. Глядить з берега на воду, як на утрачене щастя.

Отак Іван дивився на людей, як той камінь на воду. Потряс сивим волоссям, як гривою, кованою із ниток сталевих, і договорював:

— Та дякую вам красно, та най вам бог дасть, що собі в нього жадаєте. Дай вам, боже, здоров'я, діду Михайле...

Подав Михайлові порцію і цілувалися в руки.

— Куме Іване, дай вам, боже, прожити ще на цім світі, та най господь милосердний щасливо запровадить вас на місце та й допоможе ласкою своєю наново газдою стати!

— Коби бог позволив... Газди, а прошу, а досягніть же... Гадав, що вас за стіл пообсаджую, як прийдете на весілля синове, але інакше зробилося. То вже таке, що за що наші діди та й тати не знали, то ми мусимо знати. Господня воля! А

законтентуйтеся[1] ж, газди, та й вибачайте за решту.

Взяв порцію горівки та й підійшов до жінок, що сиділи на другім кінці стола від постелі.

— Тимофіїхо, кумо, я хочу до вас напитися. Дивлюся на вас, та й мені, як якийсь казав, молоді літа нагадуються. Де, де, де-е! Ото ви були хлоп'єнна[2] дівка, година ви були! Тож я за вами не одну нічку збавив, то ви в танці ходили, як сновавка[3], так рівно! Ба, де, кумо, тоті роки наші! Ану-ко, зажийте та й вибачайте, що на старість танець нагадав. А прошу...

Глянув на свою стару, що плакала між жінками, і вийняв із пазухи хустину.

— Стара, ня, на-ко тобі платину та файно обітрися, аби я тут ніяких плачів не видів! Гостей собі пильнуй, а плакати ще маєш доста часу, ще так наплачешся, що очі тобі витечуть.

Відійшов до газдів і крутив головою.

— Щось би сказав, та най мовчу, най шаную образи в хаті і вас, яко гречних. Але рівно не дай, боже, нікому доброму на жіночий розум перейти! Аді, видите, як плаче, та на кого, на мене? На мене, газдине моя? То я тебе викорінував на старість із твоєї хати? Мовчи, не хлипай, бо тобі сиві кіски зараз обмичу та й підеш у ту Гамерику стрижена.

— Куме Іване, а лишіть же ви собі жінку, таже вона вам не ворог, та й дітям своїм не ворог, та їй банно[4] за родом та й за своїм селом.

— Тимофіїхо, як не знаєте, то не говоріть,

---

[1] Контентуйтеся — удовольняйтеся, угощайтеся.

[2] Хлоп'енний — дужий, міцний.

[3] Сновавка — веретено.

[4] Банно — жалко, сумно.

ані дзелень! То їй банно, а я туди з вискоком іду?!

Заскреготав зубами, як жорнами, погрозив жінці кулаком, як довбнею, і бився в груди.

— Візьміть та вгатіть мені сокиру отут у печінки, то, може, той жовч трісне, бо не витримаю! Люди, такий туск [1], такий туск, що не пам'ятаю, що зі мною робиться!

III

— А прошу, газди, а візьміть же без церемонії, та будьте вибачні, бо ми вже подорожні. Та й мені, старому, не дивуйтеся, що трохи втираю на жінку, але то не задурно, ой, не задурно. Цього б ніколи не було, якби не вона з синами. Сини, уважаєте, письменні, так як дістали якесь письмо до рук, як дістали якусь напу [2], та як підійшли під стару, та й пилили її, пилили, аж перерубали. Два роки нічо в хаті не говорилося, лише Канада та й Канада. А як мене дотиснули, як я видів, що однако мене отут на старість гризтимуть, як не піду, то я продав усе що до кришки. Сини не хотять бути наймитами після моєї голови та й кажуть: «Ти наш тато, та й заведи нас до землі, та дай нам хліба, бо як нас розділиш, то не буде з чим киватися [3]». Най їм бог помагає їсти тот хліб, а мені однако гинути. Але, газди, а мені, переламаному, до ходів? Я зробок — ціле тіло мозиль, кості дрихляві, що заки їх рано зведеш докупи, то десять раз йойкнеш!

— То вже, Іване, пропало, а ви собі туск до голови не припускайте. А може, як нам дорогу

---

[1] Туск — туга, жаль.

[2] Напа, мапа — географічна карта.

[3] Киватися — рухатися.

покажете, та й усі за вами підемо. За цим краєм неварт собі туск до серця брати! Ця земля не година стільки народу здержати та й стільки біди витримати. Мужик не годен, і вона не година, обоє вже не годні. І саранчі нема, і пшениці нема. А податки накипають, що платив лева, то тепер п'ять, що їв солонину, то тепер бараболю. Ой, ззолили нас, так нас ймили в руки, що з тих рук ніхто нас не годен вирвати, хіба лиш тікати! Але колись на цій землі буде покаяніє, бо нарід поріжеться! Не маєте ви за чим банувати!..

— Дякую вам за це слово, але його не приймаю. Певне, що нарід поріжеться. А тож бог не гнівається на таких, що землю на гиндель пускають? [1] Тепер нікому не треба землі, лиш векслів та банків. Тепер молоді газди мудрі настали, такі фаєрмани [2], що за землею не згоріли. А дивіться-ко на ту стару скрипку, та пускати і її на гиндель?! Таже то дуплава верба, кинь пальцем, то маком сяде! Та гадаєте, що вона зайде на місце? От перевернеться десь в окіп, та й пси розтягнуть, а нас поженуть далі, і подивитися не дадуть! Відки таким дітям має бог благословити? Стара, а сюди ж!

Прийшла Іваниха, старенька і сухонька.

— Катерино, що ти собі, небого, у своїй голові гадаєш? Де тебе покладу в могилу? Чи риба тебе має з'їсти? Та тут порядній рибі нема що на один зуб узяти. Глядіть!

І натягав шкіру на жінчиній руці і показував людям.

— Лиш шкіра та кості. Куди цьому, газди, іти з печі? Була ти порядна газдиня, тяжко пра-

---

[1] На гиндель пускати — торгувати.

[2] Фаєрман — пожарний сторож, тут — розумний чоловік.

цювала, не гайнувала, але на старість у далеку дорогу вибралась. Аді, видиш, де твоя дорога та й твоя Канада? Отам!

І показав їй через вікно могилу.

— Не хотіла йти на цю Канаду, то підемо світами і розвіємося на старість, як лист по полю. Бог знає, як з нами буде... а я хочу з тобою перед цими нашими людьми випрощатися. Так, як шлюб ми перед ними брали, та так хочу перед ними випрощатися з тобою на смерть... Може, тебе так кинуть у море, що я не буду видіти, а може, мене кинуть, що ти не видітимеш, то прости мені, стара, що тобі не раз догорив, що, може, тебе коли скривдив, прости мені: і перший раз, і другий раз, і третій раз.

Цілувалися. Стара впала Іванові на руки, а він казав:

— А то тебе, небого, в далеку могилу везу...

Але цих слів уже ніхто не чув, бо від жіночого стола надбіг плач, як вітер, що з-помежи гострих мечів повіяв і всі голови мужиків на груди похилив.

IV

— А тепер ступай собі, стара, межи газдині та пильнуй, щоб кожну своє дійшло, та напийся раз, аби я тебе на віку видів п'яну.

— І вас, газди, я ще маю на два гатунки просити. Десь, може, сини пустять в село на пошту, що нас із старою вже немає. То я би просив вас, аби-сте за нас наймили служебку та й аби-сте, так як сьогодні, зійшлися на обідець та виказали «оченаш» за нас. Може, пан біг менше гріха припише. Я гроші лишу Яковові, бо він молодий та й слушний чоловік, та не сховає дідів грейцер.

— Наймемо, наймемо і «оченаш» за вас викажемо...

Іван задумався. На його лиці малювався якийсь стид.

— Ви старому не дивуйтеся, та й не смійтеся з діда. Мені самому гей устид вам це казати, але здається мені, що би гріх мав, якби цього вам не сказав. Ви знаєте, що я собі на своїм горбі хрестик камінний поклав. Гірко я його віз і гірко його наверх висаджував, але поклав. Такий тяжкий, що горб його не скине, мусить його на собі тримати так, як мене тримав. Хотів я стільки пам'ятки по собі лишити.

Стулив долоні в трубу і притискав до губ.

— Так баную за цим горбом, як дитина за цицькою. Я на нім вік свій спендив [1] і окалічився. Коби я міг, та би його в пазуху сховав та й взяв з собою в світ. Банно мені за найменшою кришкою в селі, за найменшою дитиною, але за тим горбом таки ніколи не перебаную.

Очі замиготіли великим жалем, а лице задрижало, як чорна рілля під сонцем дрижить.

— Оцеї ночі лежу в стодолі та думаю, та думаю: господи милосердний, ба що я так глибоко согрішив, що женеш мене за світові води? Я ціле життя лиш робив та робив, та робив. Не раз, як днинка кінчилася, а я впаду на ниву та й ревно молюся до бога: господи, не покинь мене ніколи чорним кавалком хліба, а я буду все працювати, хіба би не міг ні рукою, ні ногою кинути...

— Потім мене такий туск напав, що чиколонки гриз і чупер собі микав, качався по соломі, як худобина. А потім нечисте цукнулося до мене! Не знаю — і як, і коли вчинився під грушкою з

---

[1] Спендити — перебути.

воловодом. За малу хвилю був би затягся. Але господь милосердний знає, що робить. Нагадав я собі за свій хрест, та й мені геть відійшло. Ой, як не побіжу, не побіжу на свій горб! За годинку вже сидів під хрестом. Посидів, посидів довгенько, та й якось мені легше стало.

— Аді, стою перед вами і говорю з вами, а тот горб не виходить мені з голови. Таки його виджу, та й виджу, та й умирати буду, та й буду його видіти. Все забуду, а його не забуду. Співанки знав, та й на ньому забув, силу мав, та й на ньому лишив.

Одна сльоза котилася по лиці, як перлина по скалі.

— Та я вас прошу, газди, аби ви, як на святу неділю поле святитимете, аби ви ніколи мого горба не минули. Будь-котрий молодий най вибіжить та най покропить хрест свяченою водицею, бо знаєте, що ксьондз на гору не піде. Прошу я вас за це дуже гречно, аби-сте мені мого хреста ніколи не минали. Буду за вас бога на тім світі просити, лиш зробіть дідові його волю.

Як коли б хотів рядном простелитися, як коли би добрими сивими очима хотів навіки закопати в серцях гостей свою просьбу.

— Іване, куме, а лишіть же ви туск на боці, геть його відкиньте. Ми вас усе будемо нагадувати, раз назавше. Були ви порядний чоловік, не лізли натарапом на нікого, нікому не переорали, ані не пересіяли, чужого зеренця не порунтали. Ой, ні! Будуть вас люди нагадувати та й хреста вашого на святу неділю не минуть.

Отак Михайло розводив Івана.

V

— Вже я вам, панове газди, все сказав, а тепер хто мене любить, та тот буде пити зо мною. Сонечко вже над могилою, а ви ще порцію горівки зо мною не випили. Заки я ще в своїй хаті і маю гості за своїм столом, то буду з ними пити, а хто мене навидить, той буде також.

Почалася пиятика, та пиятика, що робить із мужиків подурілих хлопців. Незабавки п'яний уже Іван казав закликати музику, аби грав молоді, що ціле подвір'я заступила.

— Мой, маєте так танцювати, аби земля дудніла, аби одної травички на току не лишилося!

В хаті всі пили, всі говорили, а ніхто не слухав. Бесіда йшла сама для себе, бо треба її було конче сказати, мусилося сказати, хоч би на вітер.

— Як я його випуцував [1], то був випуцуваний, котре чорний, то як сріблом посипав по чорну, а котре білий, то як маслом сніг помастив. Коні були в мене в ордунку [2], цісар міг сідати! Але грошей мав, ой, мав, мав.

— Коли б учинився серед такої пустині — лиш я та бог аби був! Аби ходив, як дикий звір, лиш коби не видів ні тих панів, ні ксьондзів. Отоді б називалося, шо я пан! А ця земля най западається, най і зараз западеться, то я не згорів. За чим? Били та катували наших татів, та в ярма запрягали, а нам вже куска хліба не дають прожерти... Е, коли б то так, по-моєму...

— Ше не знаходився такий секвертант [3] аби шо з нього стяг за податок, ой, ні. Був чех, був німець, був поляк, — г..., пробачайте, взяли. Але

[1] Випуцувати — вичесати, вичистити.

[2] Ордунок — порядок.

[3] Секвертант — збирач податків.

як настав мазур, та й найшов кожушину аж під вишнею. Кажу вам, мазур, — біда, очі печи, та й гріху за нього нема...

Всякої бесіди було багато, але вона розліталася в найрізніші сторони, як надгнилі дерева в старім лісі.

В шум, гамір і зойки, і в жалісливу веселість скрипки врізувався спів Івана і старого Михайла. То спів, що його не разу чути на весіллях, як старі мужики доберуть охоти і заведуть стародавніх співанок. Слова співу йдуть через старе горло з перешкодами, як коли б не лиш на руках у них, але і в горлі мозолі понаростали. Йдуть слова тих співанок, як жовте осіннє листя, що ним вітер гонить по замерзлій землі, а воно раз на раз зупиняється на кожнім ярочку і дрижить подертими берегами, як перед смертю.

Іван та Михайло отак співали за молодії літа, що їх на кедровім мості здогонили, а вони вже не хотіли назад вернутися до них, навіть у гості.

Як де підтягали вгору яку ноту, то стискалися за руки, але так кріпко, аж сустави хрупотіли, а як подибували дуже жалісливе місце, то нахилювалися до себе і тулили чоло до чола і сумували. Ловилися за шию, цілувалися, били кулаками в груди і в стіл, і такої собі своїм заржавілим голосом туги завдавали, що врешті не могли жодного слова вимовити, лиш: «Ой, Іванку, брате, ой, Михайле, приятелю!»

VI

— Дєдю, чуєте, то вже час виходити до колії, а ви розспівалися, як за добро-миру.

Іван витріщив очі, але так дивно, що син побілів і подався назад. Поклав Іван голову в до-

лоні і довго щось собі нагадував. Устав із-за столу, підійшов до жінки і взяв її за рукав.

— Стара, гай, машір, інц, цвай, драй! Ходи, вберемося по-панськи та підемо панувати.

Вийшли обоє.

Як входили назад до хати, то ціла хата заридала. Як би хмара плачу, що нависла над селом, прорвалася, як би горе людське дунайську загату розірвало, — такий був плач. Жінки заломили руки і так сплетені держали над старою Іванихою, аби щось згори не впало і її на місці не роздавило. А Михайло взяв Івана за барки і шалено термосив ним і верещав, як скажений.

— Мой, як ти газда, то фурни тото катранне[1] з себе, бо виполічкую[2] тебе, як к..!

Але Іван не дивився в той бік. Ймив стару за шию і пустився з нею в танець.

— Польки мені грай, по-панськи, маю гроші!

Люди задеревіли, а Іван термосив жінкою, як би не мав уже гадки пустити її живу з рук.

Вбігли сини і силоміць винесли обох із хати.

На подвір'ї Іван танцював дальше якоїсь польки, а Іваниха обчепилася руками порога і приповідала:

— Отож я тебе виходила, отож я тебе вигризла оцими ногами!

І все рукою показувала в повітрі, як глибоко вона той поріг виходила.

---

[1] Фурни щодо катранне — скинь оце лахміття.

[2] Виполічкувати — набити по лиці.

VII

Плоти попри дороги тріщали і падали — всі люди випроводжували Івана. Він ішов із старою, згорблений, в цайговім [1] сивім одінню і щохвилини танцював польки.

Аж як усі зупинилися перед хрестом, що Іван його поклав на горбі, то він трохи прочунявся і показував старій хрест.

— Видиш, стара, наш хрестик? Там є вибито і твоє наймено. Не бійся: є і моє, і твоє...

1899 р.

---

[1] Цайг — дешева матерія.

ПАЛІЙ

І

Сільський багач Андрій Курочка сидів коло столу і обідав — не обідав, а давився кожним куснем. Домашня челядь входила до хати, вносила заболочені цебри, сварилася, метушилася і виносила їх між худобу. Багацькі діти і слуги були брудні і марні. Вони двигали на собі необтесаний і тяжкий ярем мужицького багатства, котрий ніколи не дає ані спокою, ані радості ніякої. Сам багач найгірше томився в тім ярмі, найбільше проклинав свою долю і безнастанно підганяв своїх дітей і наймитів.

Коло нього на лаві, під вікном, сидів його довголітній робітник, старий Федір.

— Я ніколи не маю такої щасливої години, аби я спокійно кусень хліба прожер. Бігаю та вганяю, та лиш десь уздрите, а я впаду та й здохну! А мені ж оця їда має йти всмак, як я знаю, що вони без мене в стодолі нічого не роблять? Лиш аби нажертися та день трутити. Що вже чужим казати, як свої діти — та й вони не хотять робити! Я, бігме, не знаю, як цей нарід має на світі жити? Все піде на жебри.

І халасував, аж йому очі вилазили.

— А ви чого, Федоре, надходили?

— Ви не знаєте, які наші ходи? Зима йде, а я босіський, то дайте мені два леви на відробок.

— А ви ж годні робити? Вже ваша робота скінчилася, Федоре.

— Най би і не робив, лиш коби хто дав їсти задурно.

— Це нє! Сьогодні задурно нема їсти, сьогодні і за роботу не варт дати їсти, така та робота! А казав я вам: наймiть у мене дівку, були б ви тепер мали свої гроші.

— Коли ж бо не хотіла та й пішла до двора [1].

— Таже, певне, хто не хоче робити, той пхається до двора, бо хоч їсти трішки, але можна валятися. Бідні люди такі настали, що лиш аби раз на день їв, але щоб нічого не робив, та й тоді рай! Як роблять, так мають, так їм бог благословить. Сьогодні треба би у вужевку [2] скрутитися, аби щось мати... Та тих два леви я ще вам дам, що буду з вами робити, може, якось відтрутите [3], але більше не приходьте і не бануйте, бо не дам. Самі видите, що ваша робота ні по чому.

— Та я, Андрію, мушу коло людей тулитися, а де ж я подінуся?

— Дівайтеся, де хочете, а між газди ви вже нездатні. Шукайте собі служби в єврея, або в пана... там робота легша.

— Ви мене файно радите! Як я силу коло вас лишив, аби я на старість ішов панам воду носити?

— Задурно мені не робили.

---

[1] Двір — панська економія.

[2] Вужевка — шнур.

[3] Відтрутити — відробити.

— От, бувайте здорові.

І Федір вийшов з хати.

— Ну, та ці жебраки все б забрали! Таке воно кашливе та заслинене, що ціпа в руках не годне вдержати, та й ще воно кокошиться! Іди на зламану голову! Гадає, що я гроші кую або краду!

Федір чалапав до своєї хати та не переставав шептати:

— А я ж, Андрійку, де силу пустив? Чи я її протанцював, чи я її пропив? Таже вся вона сіла в тебе, на твоїм подвір'ї. А я ж, Андрійку, де силу пустив?

В хаті скинув чоботи та й ліг на постіль. Лежав до самого вечора і без вечері заснув. Але ще півні не піяли, як він зірвався, гримнув клубами об дошки, знов ліг і знов зірвався. Через маленьке віконце гляділа на нього осіння ніч. Десь, то і не ніч, але чорна жура, що голосила по вуглах хати і дивилася на нього сивавим, немилосердним оком. Вона його так зціпила, що він не міг рушитися, і показувала йому ніби образи на віконці, ніби привиди у повітрі.

Ото сидить він між маленькими паненятами, дозирає їх, пістує, а вони його тягають за чупер, плюють в лице...

...То знов клячить він у церкві, у тім куті, де жебраки чолами об підлогу гримають. Він гримає ще голосніше, а всі жінки йдуть до нього і дають кожна по бохонцеві хліба. Він їх кладе в пазуху, кладе і стає такий широкий, що люди розступаються. А йому стид, стид, а чоло так болить!..

О, він іде городом Курочки, — не йде, а скрадається під стодолу. Витягає снопок із стріхи,

насипає в нього з люльки ватерки [1] і тікає, тікає... Чує поза собою, — як коли очима видить, що з-під стріхи вилизується маленький червоний язичок, вилизується і ховається...

— Ой, йой! йой!

Той язичок запік його в самий мозок. З усієї сили він освободився з невидимих в'язів, зірвався і подивився у віконце. Воно як кат прошибало його наскрізь. Знов звалить і буде мордувати своїми образами. Настрашився, не бачив ніякого виходу, звертівся, аби десь утекти. І перед ним ніби якісь ворота утворилися, йому стало легше, і він борзенько подався у них.

II

Може мав шістнадцять літ, як ішов зі свого села. Такої ясної днини, такого веселого сонця він ніколи вже не бачив. Воно пестило зелені трави, сині ліси і білі потоки. Оглянувся за селом. Коли б хто прийшов і сказав одно слово, та й вернувся би, ой, тото вернувся б!

— Він мене б'є, катує, їсти не дає, нічого на мене не покладе, — лунав його голос по зелених травах.

— Бодай же вас, тату, земля не прожерла!

І ще скорше пішов. Минув сільські поля, поминув ще два села, і з горба побачив місто, що вилискувалося проти сонця, як змій блискучий...

. . . . . .

Усі дивувалися його силі і боялися. Пани не потручували, а робітники не побирали на сміх і не робили збитків. Шпурляв міхами, як галушка-

[1] Ватерка — вогонь, жаринка з люльки.

ми. Отак день від дня то з брики до шпіхліра[1], то з шпіхліра на брику.

— Хребет мені тріскає від тих міхів!

— Пий горівку, та затерпне.

І справді, від горівки хребет затерпав, як би рукою відняло.

А в неділю і свята йшов з товариством до шинку. Ті шинки стояли за містом, між селом і містом. Хто не мав уже примістя в селі, той вандрував насамперед тут, а хто не мав що в місті робити, то вертався також сюди. Бо то не було ані село, ані місто.

Бували там забави по тих шинках!

Зразу пани з міста перед водили. Розповідали про свої давні достатки, про те, скільки з цісарської каси щопершого грошей побирали, які шати носили. Мужики слухали, частували горівкою з великої пошани. Але як трохи підпилися, то виломлювалися з-під їх моральної власті, і тоді панам приходилося круто.

— Ану, пани, охота! Хапайтеся за шиї та гуляйте нам тої польки, най ми видимо, як то між таким великим панством водитися.

Пани гуляли[2], мусили, мужики обступали їх колесом і реготалися, аж корчма дудніла.

— Гопа дзісь!

— Іще раз!

— Полегеньку, плавно враз!

— Гов, доста! Тепер пийте горівку, забирайте свої панські воші по кишенях та й марш із корчми, бо мужики хотять собі самі між собою погуляти.

І пани, як зайці, висувалися.

---

[1] Шпіхліp — магазин, склад збіжжя.

[2] Гуляли — тут — танцювали.

— Я тих панів умію рихтувати[1], то таке легеньке, як пір'я: подуй — воно полетіло.

— Мой, Юдо, давай вудку, давай пиво, давай гарак[2], бо ми знаємося.

Шинкар борзенько накладав усього на стіл і зараз відбирав гроші.

— Ти, Безклубий, ти чого ревеш? За клубом? Пий та й запри собі гямбу[3], бо в мене забава!

Безклубий ще гірше заревів.

— Тихо, бо б'ю.

— Не руш!

— А то котрий, мо?

— А ти що за пан?

Федір устав із-за столу і тріснув того напасного в лице.

— Ти в неділю переш? Та то гріх!

І ударом лавки звалив Федора на землю. Зробилися дві партії. В корчмі все заворушилося. Шинкар утік, горівка булькотіла на землю, столи й лавки почервоніли від крові і поламані падали. А в болоті зі слини, горівки й крові лежали обидви партії і стогнали. Лише Безклубий сидів у куточку і ревів, як віл, — не знати за ким і за чим.

Незабаром прибігла поліція і тверезила голодників. З гіркою бідою підіймала на ноги, потім одним махом звалювала з ніг. Голодники падали, як дуби, а підносилися, як глина. Як їх протверезили, то провадили до арешту.

. . . . . .

Їхав дорогою поміж полями на бриці міхів. Пшениці і жита, як золоті і срібні гаї, під легким вітром до себе клонилися. По золоті і по сріблі

[1] Рихтувати — муштрувати.

[2] Гарак — ром.

[3] Гямба — губа, рот.

плавали легенькі чорні хмарки, як тонка шовкова сіть. Море сонця в морі безмежних ланів. Земля під колоссями лящала, співала, словами говорила.

— Мошку, на віжки, бо йду собі геть!

Зіскочив з брики і пішов межами, поміж житами. На вечір зайшов до Андрія Курочки.

— Ти, певно, або злодій, або лайдак, бо добрий не йде зі свого села і не блукає світами.

— Маєте видіти! Тато, що по панщині не пропили, то голодних років попродали та й прийняли зятя до сестри та й умерли, а зять доти бив, аж я втік від хати.

— А у вас, у бойків [1], бачу, коровами орють?

— Ні, то, відай, ще за нами є німці, то вони коровами орють.

— Та скинь постоли та винеси кожушину, до хорім [2], аби-сь не напустив нендзи [3], та й лягай. А церква у вас така, як у нас? І ксьондз є?

— Так саме, як у вас.

— Та буду видіти, який ти вдався. Не будеш порушливий, а роботи не боятимешся, то найму тебе.

Найнявся. Село пізнало його, що не злодій, що робітник добрий, що добре на себе старає, і прийняло за свого. А він пізнав, як котре поле називається, чиє воно, чи вимокає, чи висихає, котре в селі — найліпший злодій, котре — найбільший багач, і зробився сільський.

Прослужив кілька літ, а добрі люди почали його радити, аби став газдою.

— Ти не будь дурний, а як дає кавалочок города, а дівка годна й постарана, та й бери. А

---

[1] Бойки — українці, що живуть у підніжжя Карпат.

[2] Хороми — сіни.

[3] Нендза — нужа, нечисть.

маєш гроші заслужені, а ще приробиш, та й клади собі хату. А най вона буде, як куча, але твоя! А чи дощ, а чи зима, чи таки так нема роботи, то вже ти не кукаєш із-за багацького вугла і не гниєш по яслах, бо ти маєш свій кут. Слухай мене, старого...

. . . . . .

Оженився, будував хату і тріскав від роботи, від своєї і чужої. Носив дошки на плечах з міста, відробляв старі сніпки, що взяв на стріху і заробляв гроші то на вікна, то на двері. Два роки минуло, заки поклав хату. Хатчина маленька, непоказна, виглядала між другими хатами, як би хто пустив між громаду гарних птахів маленьку кострубату курочку. Але Федорові вона і така була мила...

. . . . . .

Минуло кільканадцять років, а перед Федорову хатчину принесли люди червоні хоругви. В хаті на лаві лежала його Катерина, — велика і груба, аж страшна. Федір тримав коло себе двоє дівчат: одинадцятилітню Настю і восьмилітку Марійку, і все їх питався:

— Що, доньки, без мами діятимемо? Котра з вас батькові обід зварить?

А як жінку ложили в труну, то він заридав.

— Беріть її полегеньки, бо в неї тіло дуже зболене. Ой, Катеринко, я ще не встиг добре з тобою наговоритися, а ти огнівалася та й пішла собі від мене.

Він припав до небіжки і цілував її в лине.

— Люди, люди, я до неї ніколи слова не заговорив, я за роботою за неї забув та й за бесіду. Прости мені, Катеринко, приятелю мій добрий!

Плач жінок вибіг із хатчини далеко на село.

— Вона, люди, як пішла за мене, то так, як під воду пірнула, ніхто її вже не видів між людьми. Аж тепер виринула між вами... на лаві. Я до неї ніколи марного слова не заговорив, і маленького!..

. . . . . .

І ще минуло кілька літ. Одного вечора прийшла зі служби Настя. Федір глянув на неї і зблід.

— Насте, небого, а ти ж сама, а чоловік твій де?

Настя заридала, заголосила, а він слова більше до неї не сказав. Аж як її відпровадив до міста на службу і розходився з нею, та тоді заговорив.

— Дай тобі, боже, дитинко, якнайліпше, але дивися, аби дитини не стратила, бо стиду вже не покриєш, а гріха неспасеного докупишся. Та переказуй, як тобі тут буде...

. . . . . .

А роки йшли, не стояли. Федір не випускав з рук ціпа цілу зиму, чепіг не викидав цілу весну, а коси ціле літо. Кості боліли, кінці їх стиралися й пекли. Але неділя ставала на порятунок, бо в неділю він ішов під вишню, лягав на зелену траву, а вона висисала в землю той біль. Та прийшов такий час, що неділя не могла направити того, що будні попсували, а трава не могла виссати того болю, що запікся в старих костях. А ще вселився кашель, що не покидав його ні коло коси, ні коло плуга, ні коло ціпа...

. . . . . .

Розвиднялося, віконце побіліло, а Федір вернувся з далекої мандрівки свого минулого життя. Вмився, помолився і збирався йти до двора.

— Наймуся в пана від весни, візьму на чоботи і трохи орнарії [1] та й якось я перезимую, заки піду до служби.

III

По селі білі вузенькі стежки всі хати докупи пов'язали, лишень Федорова хата стояла поза сіттю стежок, як пустка. Федір зимував, як ведмідь. Рано вставав на годину, шоб затопити і зварити собі їсти, а потім цілий день і цілу ніч перележував на печі. Чим далі заводилося в зиму, тим він сходив на дитячий розум.

— Тепер, Федоре-небоже, встань та украй собі гріночку хліба, але тоненьку, панську, бо ти, виджу, зголоднів.

Він сміявся, злазив з печі і краяв хліба та дивився до вікна, чи вона тоненька, панська. А темних зимових ночей він голосно, на всю хату, говорив страшні речі.

— Село вимерло шо до лаби [2], а я собі гадки не гадаю, у той бік не дивлюся.

Але власні слова переймали його боязню, він пітнів зі страху і скакав з печі до віконця, шоб переконатися, чи в корчмі є світло. Успокоївшися, він вертав на піч.

А як пробуджувався вночі зі сну, то не міг спам'ятатися, забув за себе і аж як гримнув кулаками до сволока, то приходив до пам'яті.

Тої зими його хатина зополонилася опирями, привидами і марами. Вони гуляли по хаті, як збиточні діти. Вилітали до сіней і вистуджували хату, вибігали крізь піч на стрих і товклися, аж

---

[1] Орнарія — оплата натурою.

[2] Що до лаби — дощенту.

стеля лупалася, дзвонили у вікна, аби його заманити надвір. Він не давався, намагався не боятися, — тоді вони вибігали на піч і щипали його, душили, і в рот онучі запихали. Одної ночі злетілися до хати всі чорти. Гуляли, аж хата дрижала, а вітер такий здійняли, що він замерзав на печі. Потім позасідали поза стіл і повивалювали з утоми язики такі самі, як той маленький язичок, що він його поклав під Курочкову стодолу. Він лежав як мертвий, аж як кури запіяли [1], то він ледве піднявся і зачав молитви говорити. Але й при молитві вони йому не давали спокою. Він не міг нагадати таких молитов, що їх найліпше знав, — він забував навіть хреститися. Ті мари так його змордували, що як прийшла весна, то він ледве дихав і побілів, як папір.

— Треба брати грошей, відки голова, та посвятити хату, бо тут нечисте злізлося з цілого села накупу. Випили з мене кров, що вітер мене з ніг ізгонить!

Як весняне сонце заблисло, то він смарував чоботи, латав сорочки і плів волоки до постолів, і тішився, що раз уже піде до служби.

— Уберуся, вбуюся файно, та й до двора. Прошу вельможного пана, я мельдуюся до панської служби.

— Добре, Федоре, — десь відповідав йому пан, — ти, виджу, слушний чоловік, коли ти подлуг припису мельдуєшся [2].

І Федір, латаючи сорочку, солодко усміхався.

---

[1] Кури запіяли — півні заспівали.

[2] За приписом стаєш до служби.

IV

Федір стояв насеред панського гумна і сумно дивився за рядом плугів, що висотувався з брами, як ланцюг, у котрім залізо спаювало м'ясо людське з м'ясом волів.

— Уже моє орання скінчилося! Старе вогниво, та й викинули, бо ланцюг серед дороги урвався би.

Похитав головою та й пішов до стодоли брати свиням зерна. Через цілий день на гумні було тихо. Лише від наймитських хаток доходили крики бабів і плач дітей.

Якби хто з села повибирав щонайгірші хатки, а до них загнав щонайобдертіших мужиків і найжовтіших жінок і додав ще голої дробини — дітей, і все те поставив близько себе накупу, — то мав би правдивий образ тих хаток із їх мешканцями.

Федір з подвір'я дивився на ті хатки і щось заперечив головою.

— А де ж би я там ішов у таке пекло! Я собі буду спати у стайні, тепер зими нема. Не піду я туди, у тоту пропасть.

Увечері пішов до стайні. Коло ясел стояли воли двома довгими лавами і ліниво жували сіно. Коло кожних чотирьох сидів погонич і дозирав, аби під себе не викидали. Між тими лавами сиділи на землі плугатирі і сівачі. Латали собі постоли, стягали мотузками сардачини і направляли істики. Кожний коло чогось нипав. Коло них присів Федір. Воли один по одному падали на солому, за ними переверталися в ясла погоничі, а за погоничами йшли плугатирі. В стайні запановував тяжкий відпочинок, що по втомі зораних ла-

нів падає на стайню, як тяжкий камінь. Федір також засунувся перед воли.

— Свинарю, мой, а марш з-перед волів межи свині! Ще тобі ліжко стелити! Твоя Марійка добре нас рихтує [1]. Тікається, як сука, з фірманом та віддає йому що найліпше, та ще й ти приліз на нашу голову? Марш з-перед волів!

Федір виліз із ясел і ліг під брамою на в'язку соломи. Забута кривда в тій хвилині пробудилась...

— Гріх матимеш за мене, Андрію, гріх...

Стайня стогнала, позівала, зі сну говорила. Так тяжко дихала, якби десь глибоко в землі душилися тисячі людей.

— Молися за мене, най мене бог хоронить, най мене направить на ліпший розум, бо тебе спечу в огні, як пацюка, бо будеш три дні попіл за своїм багатством згортати...

Над ранок і він скотився у чорну пропасть стаєного сну.

V

Федір потім ніколи не ходив до стайні і не говорив з наймитами. Спав у стодолі і не показувався на очі. По великодні Марія віддалася за фірмана і переходила з ним на службу до другого пана. Федір вийшов за ними за браму і попрощався.

— Маріє, а пам'ятай, що я хату при людях Насті відкажу, аби ти її не вигонила, бо вона, сарака [2], одна одиниця!

І вернувся. В хліві, щоб ніхто не бачив, заплакав.

---

[1] Рихтувати — приводити до порядку.

[2] Сарака — бідолаха.

— Тепер жий, з ким хочеш!

Тої днини впився і прийшов вечором до стайні.

— Мой, скарбов'яни [1], тепер мене не виганяйте, бо вже моя Марія помандрувала.

— Хто би вас виганяв, от лягайте та спіть, як-сте набрали повну голову.

— Певне, що п'яному добре спати, так і бог приказав. Але ти кажеш іти спати, а я тебе питаюся, де я маю іти спати? Як ти така мудра голова, то ти мені скажи, де маю іти спати?

Він аж носа Процевого дотулився, так близько присунувся зі своїм питанням.

— Де впадете, там будете спати.

— А якби я тут в яселця, га?

Він злобно засміявся.

— Я в ясла, а ти мене за гирю [2] та в шию, та буком: а марш, старий псе!

Погоничі повилазили з ясел, щоб дивитися на комедію.

— Бий з ясел, бо ти тут гнив, та й маєш зогнити, бо ти не знаєш, що то є чоловік, ти віл, ти хати ніколи не видів! Ти порядного чоловіка з ясел буком! Але ти мене питаєшся: а де ти, васпан [3], дотепер був? А я тобі кажу: був я між людьми, любо мені було. Але ти кажеш: а чого ж тебе люди від себе прогнали? Отут гудз! А я тобі на це нічого не скажу, лиш три слові: нема у людей бога. А ти голова розумна та й усе вже знаєш...

— Ідіть, старий, спати, не гніть бандиги [4], а

---

[1] Скарбовий — панський.

[2] Гиря — грива.

[3] Васпан — мосьпан, вельможний пан.

[4] Бандиги гнути — говорити нісенітницї.

завтра підемо в село на вибір, то ми тих багатчиків трохи намнемо.

— Я на вибір піду і людям усю свою кривду скажу, але в ясла не піду, бо я там не маю гнити. Я знаю ліпше гатунок, як ти, я більше світа видів, як твій пан. Але чекай, я тобі буду казати, як на протокулі [1]. Я був помийник шинкарський, я валявся попід шинкарські лави, по всіх криміналах. А бог най пише гріх, а я не боюся, я за все відповім, так відрубаю, як першому-ліпшому. А мене хто на розум учив, га? Коли мене, лиш чим виділи, то тим били! Не бійся, я викажу, я вив'яжуся щодо крихти. Но, але дав мені бог такий розтулок у голові, шо я привернувся назад до нашої віри. Як я уздрів його ласку небесну по полю, як жито просилося під серп і земля аж ціпала [2]: йди, Федоре, бери з мене хліб, а я лишив шинкаря серед дороги та й пішов до божої роботи. Дякую господеві і до сьогодні!

Він хрестився, цілував землю і бив поклони.

— Прийшов я межи наші люди, а мені світ розтворився. Тото я з ними гарував! [3] Оженився, поклав хату з цього мозиля. Вже має мені бути добре. Але гріхи треба відпокутувати, бог буком не б'є. Умерла мені Катерина, ну, ніц, його воля, його розказ. Тішуся дітьми, годую, забігаю, вигодував. Я відгодував, а люди взяли та й зневечили. Пішла моя Настя ні сяк ні так, пішла знов по наймах, а Марія, аді, помандрувала з отим лясхом. Бідуватиме. Але ніц, най мене бог скарає, як що кажу. Кара має бути!..

— А я лишився босий! Іду я до нього у таку

---

[1] Як на протокулі — як на слідстві.

[2] Ціпати — пищати.

[3] Гарував — важко працював.

плюту[1]. Дай мені грейцер, най ноги вбую. А він мені каже: іди в найми. Прийшов я до вас, а ви мені — марш! А куди ж я маю тепер іти? Карає бог, карають люди, караєте ви, а я стільки кари не годен витримати.

— Ідіть, діду, в ясла, ми вас просимо.

— Най буде кара на мене, я приймаю, але по правді.

Він роздер сорочку в пазусі, скинув її і шпурнув під воли.

— Тепер дивись, яку мені шкірочку багачі лишили. Та з чим тут жити, а що ж тут є вже карати?!

Він голий перевернувся на землю. Наймити його прикривали чим мали найліпшим.

VI

Коло громадської канцелярії стояли дві купи. Одна обдерта, чужа на селі, апатична, друга чиста, біла, охоча, — наймити і газди. З одної і другої купи хтось викликуваний заходив до канцелярії і голосував. Економ аж захрип, бо кожному наймитові мусив називати пана, війта і шинкаря. Жандарми снувалися і усміхалися, як коли б мали перед собою дитячу забавку.

— Ну, хлопці, тепер уже вибрали-сте пана, сідайте та й питимете горівку, — сказав економ. Газди здійняли галас.

— Ото вушивці, ото жебраки, ото худоба панська!

— Мой-ня, чуєте, як багачі риплять?

— Най риплять, а ми пиймо горівку.

---

[1] П л ю т а — сльота.

— Та пийте грань[1], пийте кров свою, злодіюги!

— Ми горівку воліємо.

— Ото нам пани вишукали право, аби голодники розбоєм ішли на село.

— Ти, читальнику, ти гадаєш, що я не був у читальні? Таже й там бідний нарід стоїть коло порога. За столом сидить ксьондз, старші братя[2], багатчики, а дяк читає тоті газети, а ви покивуєте головами, як воли, ніби щось ви з того розумієте А то один з другим такий дурний, хоч йому око виколи! То така читальня ваша, що багач за столом, а наймит коло порога. Так у церкві, так у канцелярії, так усюди. Та ми маємо з вами бути!?

— Хлопська голова не до письма, а зад не до крісла.

Наймити зареготалися.

— А тихо ж ви, невмивані, вперед вуші повибивайте, а потім учіть газдів розуму!

— Мой, ти, Курочко, то ти також за людьми? Таже ти гірше лихваря! Чого горланиш?! Не бійся, твоє багатство піде марно. А нагадай собі, як я служив у тебе, та мене від твоєї роботи хороба нагріла. А чи ти мені за цілий тиждень виніс букаточку[3] хліба або води напитися? То ти з людьми тримаєш? Я в тебе всю силу лишив, а ти мене вигнав босого на зиму. Таже ти гірше єврея, бо то рахується не наша віра. Але пустять твої діти тото багатство так, що з нього сліду не буде! Ти, кальвін!

Курочка гримнув Федора в лице, та так, що його обілляла кров, і він упав.

[1] Грань — огонь, жар.

[2] Старші браття — члени церковної ради.

[3] Буката — скибка, шмат.

— Хлопці, ану, багача трохи намнєцкаймо!

Ймили наймити Курочку, постояли за Курочкою газди, потекла кров...

VII

Федір лежав у своїй хатині на постелі. Очі його горіли, як грань, від червоних язичків, що тисячами вогників розбігалися по тілі і смажили його на вугіль Ті язички, як блискавки, літали по всіх жилах і верталися до очей. Гриз кулаки, бив чолом до стіни, аби вогонь з очей випав.

Запалився, чув, що з нього бухає полумінь, хапався руками за очі. Один страшенний крик, надлюдський зойк! Язички вилетіли з тіла й прилипли на шибках віконця. Зірвався. Віконце червоніло, як свіжа рана, і лляло кров на хатчину.

— Все моє най вигорить! Все, що я лишив на його подвір'ї. — Він скакав, танцював, реготався.

Віконце дрижало, тряслося, і щораз більше тої крові напливало у хатчину.

Вибіг на поріг.

Звізди падали на землю, ліс скаменів, а десь з-під землі добувалися скажені голоси і зараз пропадали. Хати ожили, дрижали, смажилися в огні.

— Я чужого не хочу, лиш най моє вигорить!

1900 р.

ЗМІСТ

1. Кленові листки 5
2. Синя книжечка 16
3. Новина 19
4. Камінний хрест 23
5. Палій 38

Редактор З. Гончарук
Техредактор О. Яхніс
Коректор Ф. Сидоренко

С. Стефаник. Кленовые листья.
(на украинском языке)

БФ 03400. Підписано до друку 20/X-1949 р. Друк. арк. 3,5. Обл. вид. арк. 2,31. В друк арк. 25920 зн.
Формат паперу 54×84/16.

Надруковано в друк. М-116 з матриць Київської обласної друкарні.

Дер 497
~~70 коп.~~
0 лекоп.
Дер 497

„ДЕРЖЛІТВИДАВ УКРАЇНИ“

ВАСИЛЬ СТЕФАНИК

КЛЕНОВІ ЛИСТКИ